

ПРИНЦИПИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, СИСТЕМА

Л. МАЙДАНИК
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри інтелектуальної власності
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

У юридичній науці і правозастосовній практиці актуальними є питання визначення поняття, юридичного значення, системи і видів принципів авторського права. Чинне законодавство і вітчизняна доктрина фрагментарно і переважно оглядово висвітлюють зазначені питання щодо принципів авторського права, що й зумовлює актуальність наукового дослідження. Його мета полягає у виявленні поняття, юридичного значення, системи і видів принципів авторського права України.

В окремих монографіях і наукових публікаціях вітчизняних авторів міститься переважно згадка про принципи авторського права. Деякі аспекти цього питання досліджували такі вчені, як Т. Вахонєва, Р. Майданик, Н. Кузнецова, С. Погребняк.

Поняття і значення принципів авторського права України

У вітчизняній юридичній науці до чинників, які характеризують цивільне право як галузь приватного права, відносять не тільки предмет і метод правового регулювання, а й притаманні тільки йому принципи [1, 67].

Із таким підходом варто погодитися з огляду на особливу роль і значення принципів права в системі правових явищ.

У зв'язку з цим, поряд із предметом і методологією, до чинників, які характеризують авторське право як інститут цивільного права, доцільно відносити притаманні йому принципи права.

Принципи права зазвичай визначаються як основні засади правового регулювання суспільних відносин, які відображають найбільш суттєві властивості права, стабільність і здатність залишатися незмінними протягом тривалого часу [2, 61].

Принципи права існують незалежно від форми їх закріплення у нормах права, практики його застосування чи положеннях доктрини права. У зв'язку з цим принципи будь-якого самостійного правового утворення (галузі, підгалузі, інституту права) необхідно виявляти у самих нормах, що становлять це правове утворення, якщо ж там принципи прямо не сформульовані, вони мають бути виявлені, ґрунтуючись на загальному змісті норм [3, 137].

На нашу думку, принципи авторського права є найбільш абстрактно

сформульованими ідеями-нормами охоронного та регулюючого характеру, які відображають найістотніші властивості авторського права, забезпечують стабільність і гнучкість правового регулювання, правовідносин, інших конструкцій у сфері авторського права.

Принципи авторського права як складова системи принципів цивільного права ґрунтуються на єдиних (універсальних) правилах їх функціонального призначення і застосування. З огляду на це за своїм функціональним призначенням вони покликані виконувати функції правової охорони, що відображається у змісті відповідних норм авторського права, та регулювання відносин для цілей заповнення прогалів в авторському праві, уточнення, або зміни нечітко сформульованих норм права, або вирішення колізії між ними, чи відмови в застосуванні існуючих норм права, у разі їх істотної невідповідності реально існуючим правовідносинам, оскільки застосування зазначених норм права призведе до явно несправедливого результату.

У цьому контексті заслугоує на підтримку ідея про те, що принципи права — це не лише чинник, що дає змогу виокремити галузь права, а й у її межах — робочі механізми, за допомогою яких визначаються межі можливої та належної поведінки учасників цивільно-правових відносин [4, 123].

Вплив останніх тенденцій розвитку права в епоху інформаційного суспільства зумовлює необхідність переосмислення, уточнення поняття і правового значення існуючих та появу нових принципів авторського права. При цьому авторське право є інститутом цивільного права, загальні принципи якого є відправними на шляху виокремлення особливих принципів, які характерні саме авторсько-правовим відносинам. Цивільно-правова природа інституту авторського права зумовлює виокремлення його загальних та особливих принципів.

Система принципів авторського права

Систему принципів авторського права визначає властивий системі цивільного права дуалістичний критерій поділу на загальні та особливі принципи права, що відображає ідею універсальної чи часткової (парціальної) сфери дії відповідного принципу права — на всі або лише на певні норми, правові відносини, інші конструкції авторського права.

За критерієм сфери дії загальними принципами авторського права є принципи права, які поширюються на всі норми й інші юридичні конструкції авторського права, а особливі принципи авторського права — на певну частину зазначених норм і конструкцій.

Визначальними загальними принципами авторського права як цивільного права є загальні принципи цивільного права, які відображають його глибинний зміст, обумовлений природним правом, що покладено в його основу і для якого властиві відправні ідеї, які становлять методологічну основу будь-яких принципів цивільного права.

Загальним засадам цивільного законодавства присвячена ст. 3 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), у якій ідеться про принципи цивільного права, глибинний зміст якого як приватного права обумовлений природним правом, що покладено в його основу і для якого іманентною складовою є наявність відправних ідей, зокрема таких як добросовісність, розумність, справедливість [1, 67].

Загальними засадами цивільного законодавства і принципами цивільного права, зокрема й авторського, є: неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка незаборонена законом; судовий захист; захист цивіль-

ного права та інтересу; справедливість, добросовісність і розумність. Однак у ст. 3 ЦК України не міститься вичерпного переліку принципів цивільного права. Непередбачені законом принципи цивільного права (непоіменовані принципи) можуть бути виявлені і сформульовані, ґрунтуючись на загальному змісті норм права.

До непоіменованих загальних принципів цивільного права зазвичай відносять принципи дозвільної спрямованості цивільно-правового регулювання, рівності правового режиму для суб'єктів цивільного права, пропорційності (співрозмірності) між обмеженнями та цілями цивільних прав [2, 138; 5, 64].

До особливих принципів авторського права можуть бути віднесені такі принципи: 1) свободи творчості автора; 2) мистецького (естетичного) нейтралітету; 3) виключності майнових авторських прав; 4) невідчужуваності особистих немайнових прав автора; 5) поєднання особистих інтересів автора із суспільними інтересами; 6) свободи авторського договору.

Особливі принципи авторського права

Особливим принципом авторського права доцільно вважати принцип свободи творчості автора, що передбачає його право втілювати свій творчий задум у будь-якій формі та з будь-яким змістом на власний розсуд, за винятком обмежень, прямо заборонених законом, в інтересах національної безпеки, громадського порядку тощо.

Так, стаття 109 Кримінального кодексу України передбачає, що дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Отже, у випадку створення літературного твору, який містив би заклики

до сепаратизму, автор буде притягнутий до кримінальної відповідальності.

Свобода творчості прямо не передбачена у Конституції України, однак її можна виокремити внаслідок аналізу інших конституційних прав і свобод людини. Так, у ст. 34 передбачено, що «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань». Свобода вираження є основоположним правом людини, яке закріплено в ст. 19 Загальної декларації прав людини і тісно пов'язане з авторським правом та принципом свободи творчості. Право людини на свободу вираження включає у себе пошук і розповсюдження інформації, зокрема й через мережу Інтернет. Тому зазначене право може бути правомірно обмежено законом у тих випадках, коли такі дії можуть порушити право інтелектуальної власності на твори як об'єкти авторського права.

Зміст принципу свободи творчості автора визначає загальна презумпція правової охорони результатів творчої, інтелектуальної діяльності автора незалежно від характеру та завершеності твору.

Зазначена складова принципу свободи творчості автора відображена у положеннях ч. 2 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі — Закон), згідно з якою охороні підлягають всі твори як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо). Наведене положення повною мірою відображає сутність принципу свободи творчості автора.

Мистецький або естетичний нейтралітет не прийнято виокремлювати у вітчизняній доктрині авторського права. Однак, на нашу думку, зазначена правова засада має необхідні ознаки ідеї-норми, яка заслуговує на виокремлення в особливий принцип авторського права.

Вперше позиція щодо естетичного нейтралітету в авторському праві була висловлена у рішенні Верховного Суду США від 2 лютого 1903 р. у справі «*Bleistein v. Donaldson Lithographing Company*» про охороноздатність реклами авторським правом. Тоді суд виходив із позиції мистецького або естетичного нейтралітету щодо реклами як твору, незалежно від його призначення і мистецької цінності. Заслуговує на увагу сформульоване суддею Холмсом положення про те, що «це було б небезпечним для осіб, які навчені лише праву, бути остаточними суддями щодо цінності ілюстрацій, крім невеликих і найочевидніших винятків».

Отже, зміст цього принципу полягає у тому, що мистецька цінність певного твору не має значення для надання йому охорони авторським правом. Інакше кажучи, необов'язково, аби результат творчої діяльності високо оцінювався іншими з мистецького чи естетичного погляду.

Зазначене рішення Верховного Суду США було покладено в основу «доктрини утримання» («*doctrine of avoidance*») [6], сутність якої полягає у тому, що суд не має достатніх знань і навичок для вирішення питання про мистецьку цінність твору, тому повинен утримуватися від вирішення спору через оцінку мистецького внеску в той чи інший об'єкт авторського права.

Схожа позиція міститься у постановках Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р. № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності», від 23 березня 2012 р. № 5 «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності». Зокрема, у зазначених постановках передбачено, що «за наявності суперечностей між сторонами спору з питання про те, чи є продукт творчої діяльності таким, що не охоро-

нюється авторським правом, господарський суд, як правило, має призначити судову експертизу із залученням у разі необхідності як експертів фахівців не лише у сфері інтелектуальної власності, а й у відповідній галузі знань (літературознавства, мистецтвознавства тощо)».

Варто зазначити, що призначення судом експертизи є правом, а не обов'язком. Тому суддя має право самостійно в окремих випадках вирішити питання щодо спорів про захист авторського права.

Виключність майнових авторських прав як принцип авторського права виокремлюється на підставі аналізу положень ЦК України та Закону. Так, ст. 1 Закону передбачає, що виключне право — майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми авторське право та/або суміжні права, на використання цих об'єктів авторського права та/або суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах строку, встановленого цим Законом.

Виключність майнових авторських прав розглядається через призму монополії автора чи правоволодільця щодо визначення подальшої долі конкретного об'єкта авторського права. Як слушно зазначає Т. Вахонєва, «виключний характер авторських прав є не тільки їх характерною ознакою, а і принципом побудови авторського права» [7, 59]. Теорія виключності майнових прав автора отримала підтримку від В. Дозорцева, що посприяло її поширенню [8].

Принцип невідчужуваності особистих немайнових прав автора полягає у тому, що особисті немайнові права автора невід'ємні від самої особистості автора і нерозривно пов'язані з ним, а отже, їм не притаманні властивості майна. Такі права не можуть бути абстраговані від самого автора неза-

лежно від долі майнових прав на той самий твір. У положеннях ст. 14 Закону та ст. 423 ЦК України передбачено, що особисті немайнові права не можуть передаватися (відчужуватися), за винятками, встановленими законом. На сьогодні чинним законодавством України не передбачено таких винятків. Слід зазначити, що така повна заборона відчуження передбачена не в усіх країнах світу. Так, Закон про авторське право Нідерландів у ст. 25 допускає відмову від деяких особистих немайнових прав автора, а саме від права заперечувати проти доведення твору до загального відома публіки без зазначення його імені або іншої вказівки як автора, крім випадків, коли таке заперечення є безпідставним [9].

До особливих принципів авторського права варто віднести принцип поєднання особистих інтересів автора з інтересами суспільства. Зазначений принцип полягає у тому, що поряд із виключним правом автора використовувати свій твір (відтворювати будь-яким способом, передавати права третім особам тощо) законом передбачені випадки, коли забезпечується суспільний інтерес (випадки використання твору без згоди автора і без виплати йому авторської винагороди зазначені у ст. 21 Закону). Суспільство зацікавлене не лише в ефективному захисті авторського права, а й у вільному доступі до авторських творів.

Зазначена концепція бере свій початок від загальноцивілістичного принципу пропорційності (співрозмірності), який виокремлюють не лише в Україні, а й на міжнародному рівні. Пропорційність (співрозмірність) у праві являє собою загальний, універсальний принцип права, який вимагає співрозмірного обмеження прав і свобод людини для досягнення публічних цілей [10, 359]. Згідно з цим принципом держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно, і тільки в такому обсязі,

в якому її заходи будуть розмірними до мети [11, 39].

Деякі вчені виділяють в окремий принцип авторського права доступність авторського твору, зміст якого полягає у створенні таких умов для членів суспільства, які здатні забезпечувати можливість користування результатами творчості всіх бажаючих [7, 63]. На нашу думку, така концепція повністю охоплюється принципом поєднання інтересів автора з інтересами суспільства, що обумовлює недоцільність її виокремлення в окремий принцип.

Також науковці небезпідставно виокремлюють свободу авторського договору як один із принципів авторського права, який безпосередньо пов'язаний із загальним принципом цивільного права – принципом свободи договору.

У зв'язку з тим, що у вітчизняній цивілістичній науці здебільшого отожднюють загальні засади цивільного законодавства із загальними принципами цивільного права [4, 13], свобода договору в цьому контексті розглядається через зміст ст. 3 ЦК України, згідно з якою свобода договору віднесено до загальних засад цивільного законодавства.

Під свободою договору як загальним принципом цивільного права слід розуміти право особи на свободу переговорів при укладенні договорів, вільне волевиявлення на укладення договору, свобода вибору контрагента за договором, свободу вибору умов та форми договору. Виокремлення договірної свободи в окремий принцип авторського права доцільне, однак із деякими обмеженнями щодо складових такої засади. До таких обмежень належать: пряма вказівка ст. 33 Закону щодо письмової форми договору про передачу прав на використання твору; деякі обмеження щодо умов авторського договору, зокрема, щодо недійсності умови договору, що обмежує право

автора на створення майбутніх творів на зазначену у договорі тему чи у зазначеній галузі (п. 7 ст. 33 Закону).

Проведене дослідження поняття, видів і системи принципів авторського права України дає підстави для таких висновків:

1. Принципи авторського права віднесено, поряд із предметом і методологією, до чинників, які характеризують авторське право як інститут цивільного права.

2. Принципи авторського права є найбільш абстрактно сформульованими ідеями-нормами охоронного та регулюючого характеру, які відображають найбільш істотні властивості авторського права, забезпечують стабільність і гнучкість правового регулювання, правовідносин, інших конструкцій у сфері авторського права.

3. Принципи авторського права покликані виконувати функції правової охорони, що відображається у змісті відповідних норм авторського права, та регулювання відносин для цілей заповнення прогалин в авторському праві, уточнення, або зміни нечітко сформульованих норм права або вирішення колізії між ними, чи відмови в застосуванні існуючих норм права, у разі їх істотної невідповідності реально існуючим правовідносинам, оскільки застосування зазначених норм права призведе до явно несправедливого результату.

4. Систему принципів авторського права визначає властивий цивільному праву дуалістичний критерій поділу на загальні та особливі принципи, що відображає ідею універсальної чи часткової дії відповідного принципу — на всі або лише на певні норми, правові відносини, інші конструкції авторського права.

5. Загальними принципами авторського права є принципи права, які поширюються на всі норми й інші юридичні конструкції авторського права, а особливі принципи авторського права — на певну частину зазначених норм і конструкцій.

6. Здійснено класифікацію принципів авторського права України на загальні та особливі за критерієм обсягу сфери дії на правовідносини, яким вони притаманні: загальним цивільно-правовим або авторсько-правовим.

7. Загальними принципами авторського права є загальні принципи цивільного права.

8. Виокремлено такі особливі принципи авторського права: свободи творчості автора; мистецького (естетичного) нейтралітету; виключності майнових авторських прав; невідчужуваності особистих немайнових прав автора; поєднання особистих інтересів автора із суспільними інтересами, свободи авторського договору.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Борисова В.* Принципи цивільного права / В. Борисова // Право України. — 2017. — №. 7. — С. 67–75.
2. *Майданик Р. А.* Розвиток приватного права України : монографія / Р. А. Майданик. — Київ : Алерта, 2016. — 226 с.
3. *Братусь С. Н.* Предмет и метод советского гражданского права / С. Н. Братусь. — М. : Госюриздат, 1963. — 196 с.
4. *Кузнецова Н. С.* Основні завдання книги першої проекту Цивільного кодексу України / Н. С. Кузнецова // Кодифікація приватного (цивільного) права України / А. С. Довгерт, О. А. Підпригора, Д. В. Боброва [та ін.] ; за ред. А. С. Довгерта. — Київ : Укр. центр прав. студій, 2000. — С. 121–124.
5. *Майданик Р. А.* Цивільне право: Загальна частина / Р. А. Майданик. — Київ : Алерта, 2012. — Т. I. Вступ у цивільне право. — 472 с.
6. *Walker R.* Unavoidable aesthetic judgments in copyright law: a community of practice standard / R. Walker, V. Depoorter [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1199&context=nulr>
7. *Вахонєва Т. М.* Авторське право і суміжні права в Україні : навч. посіб. — Київ : Дакор, 2016. — 564 с.

8. Дозорцев В. А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации / В. А. Дозорцев ; Исследовательский центр частного права. — М. : Статут, 2003. — 416 с.
9. Закон «Про авторське право Нідерландів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.gijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2006/06/22/copyright-act>
10. Дедов Д. И. Методология регулирования предпринимательских отношений с позиции принципа соразмерности / Д. И. Дедов // Теоретико-методологические проблемы права / под общей ред. М. Н. Марченко. — М. : Зерцало-М, 2007. — Вып. 2. — С. 359–390.
11. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права / С. Погребняк // Право України. — 2017. — № 7. — С. 39–46.
12. Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Тобота Юрій Анатолійович. — Харків, 2011. — 22 с.
13. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / С. О. Погрібний. — Київ : Правова єдність, 2009. — 304 с.

REFERENCES

1. Borysova V. Pryntsypy tsyvilnoho prava [Principles of civil law], *Pravo Ukrainy*, 2017, no. 7, pp. 67–75.
2. Maidanyk R. A. Rozvytok pryvatnoho prava Ukrainy [Development of private law of Ukraine], Kyiv: Alerta, 2016, 226 p.
3. Bratus S. N. Predmet i metod sovetskogo grazhdanskogo prava [Subject and method of Soviet civil law], Moskva: Gosyurizdat, 1963, 196 p.
4. Kuznietsova N. S. Osnovni zavdannia knyhy pershoi proektu Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [The main tasks of the book of the first draft of the Civil Code of Ukraine], *Kodyfikatsiia pryvatnoho (tsyvilnoho) prava Ukrainy*, Kyiv: Ukr. tsentr prav. studii, 2000, pp. 121–124.
5. Maidanyk R. A. Tsyvilne pravo: Zahalna chastyna [Civil Law: General Part], Kyiv: Alerta, 2012, vol. I, 472 p.
6. Walker R., Depoorter B. Unavoidable aesthetic judgments in copyright law: a community of practice standard. Available at: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1199&context=nulr>
7. Vakhonieva T. M. Avtorske pravo i sumizhni prava v Ukraini [Copyright and related rights in Ukraine], Kyiv: Dakor, 2016, 564 p.
8. Dozortsev V. A. Intellektualnye prava: Ponyatie. Sistema. Zadachi kodifikatsii [Intellectual Rights: Concept. System. The tasks of codification], Moskva: Statut, 2003, 416 p.
9. Zakon «Pro avtorske pravo Niderlandiv» [Law on the copyright of the Netherlands]. Available at: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2006/06/22/copyright-act>
10. Dedov D. I. Metodologiya regulirovaniya predprinimatelskikh otnosheniy s pozitsii printsipa sorazmernosti [Methodology of regulation of business relations from the standpoint of the principle of proportionality], *Teoretiko-metodologicheskie problemy*, Moskva: Zertsalo-M, 2007, Issue 2, pp. 359–390.
11. Pohrebniak S. Pryntsyp proporsiiynosti iak zahalnyi pryntsyp prava [The Principle of Proportionality as a General Principle of Law], *Pravo Ukrainy*, 2017, no. 7, pp. 39–46.
12. Tobota Iu. A. Pryntsyp spravedyvosti, dobrosovisnosti i rozumnosti u tsyvilnomu pravi [Principle of fairness, conscientiousness and reasonableness in civil law], Kharkiv, 2011, 22 p.
13. Pohribnyi S. O. Mekhanizm ta pryntsypy rehuliuvaniya dohovirnykh vidnosyn u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Mechanism and principles of regulation of contractual relations in the civil law of Ukraine], Kyiv: Pravova jednist, 2009, 304 p.

Майданик Л. Принципы авторского права Украины: понятие, виды, система

Анотація. У статті висвітлюються поняття, система та види принципів авторського права України. Розглядається теоретичний підхід до класифікації принципів авторського права на особливі та загальні за критерієм сфери дії на правовідносини. Загальними принципами авторського права є принципи права, які поширюються на всі норми й інші юридичні конструкції авторського права, а особливі принципи авторського права — на певну частину зазначених норм і конструкцій. Аналізуються принципи свободи творчості автора; мистецького (естетичного) нейтралітету; виключності майнових авторських прав; невідчужуваності особистих немайнових прав автора; поєднання особистих інтересів автора із суспільними інтересами, свободи авторського договору.

Ключові слова: принципи авторського права, загальні принципи, особливі принципи, авторське право.

Майданик Л. Принципы авторского права Украины: понятие, виды, система

Аннотация. В статье освещаются понятие, система и виды принципов авторского права Украины. Рассматривается теоретический подход к классификации принципов авторского права на особые и общие по критерию сферы действия на правоотношения. Общими принципами авторского права являются принципы права, которые распространяются на все нормы и другие

юридические конструкции авторского права, а особые принципы авторского права – на определенную часть указанных норм и конструкций. Анализируются принципы свободы творчества автора; художественного (эстетического) нейтралитета; исключительности имущественных авторских прав; неотчуждаемости личных неимущественных прав автора; сочетание личных интересов автора с общественными интересами, свободы авторского договора.

Ключевые слова: принципы авторского права, общие принципы, особые принципы, авторское право.

Maidanyk L. Principles of Copyright of Ukraine: Concept, Types, System

Annotation. The scientific article covers the concepts, system and types of principles of copyright of Ukraine. The theoretical approach of the classification of the principles of copyright to special and general by criteria of the sphere of influence on legal relations is considered. The general principles of copyright are the principles of law that apply to all norms and other legal constructions of copyright, and special principles of copyright – to a certain part of these norms and constructions. The author analyzes the principles of freedom of creativity; artistic (aesthetic) neutrality; exclusivity of economic rights; the inalienability of the author's moral rights; the combination of personal interests of the author with the public interest, the freedom of the author's contract.

Key words: principles of copyright, general principles, special principles, copyright law.